

ZESZYTY NAUKOWE UNIwersYTETU Jagiellońskiego

Prace Historyczne 151, z. 1 (2024), s. 151–165

<https://doi.org/10.4467/20844069PH.24.011.20410>

www.ejournals.eu/Prace-Historyczne

WPŁYW POWSTANIA STYCZNIOWEGO NA LOSY RODZINY MORGIEWICZÓW Z HANELEK W POWIECIE LIDZKIM GUBERNI WILEŃSKIEJ

 <https://orcid.org/0000-0002-8842-1410>
Dariusz Tarasiuk

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ABSTRACT

THE INFLUENCE OF THE JANUARY UPRISING ON THE FATE OF THE MORGIEWICZ FAMILY FROM HANELKI IN LIDA DISTRICT OF VILNIUS GOVERNORATE

The article presents the impact of the January Uprising on the fate of a Polish noble family in the lands of the former Grand Duchy of Lithuania, which had been involved in the independence uprising of 1863. The research method – case study – was used, in order to present the phenomena occurring at that time on the example of a selected Morgiewicz family living in Hanelki farmstead in Lida district of Vilnius governorate. Its members, although not directly involved in the armed struggle, participated in insurrectionary preparations or helped rebel units, for which they were subjected to repression, exile, sequestration and confiscation of property. Studying the fate of this family, it can be noted that the legal acts issued by the Russian authorities in 1863–1864, which introduced severe punishments against those involved in insurgent activities, threatened destruction of Polishness, in Lida district included. Fortunately for the Poles, they were not implemented consistently in the long run. In the aforementioned district, the procedure of the formal confiscation of property was mostly not completed and finally discontinued in 1873 due to the slowness of the Tsarist administration, and the land was returned to many of the original owners or their heirs.

Keywords: Morgiewicz, Lida district, January Uprising, tsarist repression, nobility, confiscations of estates.

Słowa kluczowe: Morgiewicz, powiat lidzki, powstanie styczniowe, represje, szlachta, konfiskata dóbr.

Literatura naukowa prezentująca przebieg wydarzeń militarnych powstania styczniowego i represje carskie wobec jego uczestników jest już stosunkowo bogata.

✉ Adres do korespondencji: dariusz.tarasiuk@mail.umcs.pl

Nadal jednak mamy niewiele publikacji, które ukazywałyby losy uczestników zrywu niepodległościowego 1863 roku, którzy nie należeli do jego przywódców politycznych czy dowódców oddziałów zbrojnych. W dużej mierze wynika to z problemów w dostępności do odpowiednich materiałów źródłowych. W przypadku wydarzeń z terenów Królestwa Polskiego zachowało się niewiele dokumentów administracji carskiej. Stąd wiele powstających prac opiera się na artykułach ówczesnej prasy lub spisywanych zwykle po latach wspomnieniach, które z natury swojej niosą pewne ograniczenia co do ich wiarygodności i dotyczą zwykle jednostek „wyróżniających” się spośród otoczenia. Bardziej szczegółowe badania „szeregowych” uczestników zrywu 1863 roku możliwe są zaś w przypadku ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, gdyż tam, między innymi w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie zachowały się bogate zbiory dokumentów administracji rosyjskiej dotyczące tysięcy osób aresztowanych za udział w powstaniu styczniowym.

Powstanie niniejszego artykułu było możliwe przede wszystkim dzięki wykorzystaniu zasobów wspomnianego archiwum wileńskiego. Autor wykorzystał również zasoby innych archiwów, między innymi Archiwum Państwowego w Tobolsku – dotyczące pobytu zesłańców w guberni tobolskiej. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na napotkaną trudność w pracy z dokumentacją sporządzoną przez ówczesną administrację carską. Prawdopodobnie pośpiech i duża liczba osób skazywanych za udział w zrywie styczniowym spowodowały powstanie błędów faktograficznych w sporządzanej dokumentacji¹. Przy pisaniu artykułu informacje pozyskiwano również z publikowanych wydawnictw źródłowych, prasy oraz literatury przedmiotu².

Autor zastosował metodę badawczą – studium przypadku. Celem artykułu jest przedstawienie wpływu powstania styczniowego na losy Morgiewiczów z Hanelek, jednej ze szlacheckich rodzin zamieszkujących w powiecie lidzkim guberni wileńskiej³, która zaangażowała się w zryw powstańczy 1863 roku.

Chcąc zrozumieć postępowanie Morgiewiczów w okresie powstania styczniowego, trzeba najpierw poświęcić kilka słów jej dziejom w okresie przedpowstaniowym. Od końca XVIII stulecia byli oni właścicielami folwarku Hanelki (parafia zabłocka), liczącego ok. 110 ha powierzchni. Posiadali też trzy

¹ W badanym przypadku władze carskie w Tobolsku w 1870 r. miały kłopot z określeniem, czy przebywający w tym mieście „przestępca polityczny” Aleksander s. Michała Morgiewicz jest skazańcem zesłanym z Wilna na osiedlenie do guberni tobolskiej, czy też skazanym na katorgę mieszkańcem Hanelek. Sprawa ta przeciągała się, rok później gubernator tobolski otrzymał z Petersburga pismo z prośbą o wyjaśnienie, gdyż w stolicy zauważono, że urzędnicy w Wilnie i Tobolsku pisali o różnych osobach w tej samej sprawie. Sytuacja tymczasem była zawiła. Pierwszy z wymienionych, rzeczywiście przybywający w Tobolsku, został zesłany z Wilna jako Ilja s. Aleksandra. Tymczasem katorżnik zesłany z Hanelek jako Aleksander s. Michała według metryki chrztu miał na imię Aleksy. Dodatkowo nie zgadzał się jego wiek podawany w dokumentach sądowych (l. 22) z danymi z metryki chrztu (Aleksy Szymon, ur. 17 VII 1835 r.). Gosudarstvennyy arkhiv v g. Tobol'ske (Archiwum Państwowe w mieście Tobolsku, dalej: APwT), f. 152, op. 6, d. 54, k. 13, Dokład Tobol'skomu gubernatoru... 11 I 1871 r.; Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Vilnius (Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie, dalej: LVIA), f. 494, ap. 1, b. 5; LVIA, f. 604, ap. 51, b. 19, k. 174.

² Patrz Bibliografia.

³ Obecnie w rejonie szczuczyńskim w odwodzie grodzieńskim w Białorusi.

rodziny poddanych chłopów pańszczyźnianych⁴. W 1863 roku w Hanelkach stały dworki dwóch rodzin Morgiewiczów⁵. Ze względu na liczebność obydwu rodzin posiadana ziemia nie była w stanie zapewnić im dostatniego poziomu życia. W tej sytuacji poszukiwali oni dodatkowych źródeł dochodów, między innymi arendowali tzw. pustki u pobliskich ziemian, np. wiosną 1863 roku dzierżawili je u Jarosława Tabeńskiego w Zamościanach, najpierw Aleksander, a potem Piotr Morgiewicz⁶. Najmowali się również na służbę w majątkach zamożniejszych ziemian. Pomimo tego rodziny nie omijały kłopoty finansowe. Z dokumentów wiemy, że w przeszłości mieli oni problemy ze spłatą zaciągniętych pożyczek, np. w latach 1849–1852 przed sądem powiatowym w Lidzie toczyła się sprawa o zwrot sumy pożyczonej przez Michała Morgiewicza⁷. Dowodem spadku zamożności Morgiewiczów był stan dworku spadkobierców Michała. W 1864 roku opisano go jako drewniany, parterowy, z dwoma pokojami, izbą czeladzi, spiżarnią i sienią oraz piecem, murowanym kominem, oszklonymi oknami średniej wielkości, z drewnianymi sufitami. Nie było w nim drewnianych podłóg, a dach był kryty słomianą strzechą. Ogólny jego stan oceniono jako „autentycznie słaby”. Nie było w nim również żadnych cennych ruchomości. W 1869 roku jego wartość wyceniono na symboliczne 9 rubli. Okazał wyglądał dom Józefa Morgiewicza, ale był on otoczony starymi budynkami gospodarskimi⁸. Typowymi dla wielu rodzin szlacheckich problemami natury ekonomicznej, z którymi się borykali, były konflikty z chłopskim otoczeniem.

Najważniejszym problemem prawnym, przynajmniej do 1863 roku, była kwestia oficjalnego potwierdzenia swojego szlactwa. O ile w 1819 roku pozytywnie uwzględniono wniosek ich przodka Jana o uznanie jego szlactwa z synami Michałem i Józefem, o tyle w 1840 roku podczas ponownego rozpatrywania wniosek został zaopiniowany odmownie⁹. Nie była to zresztą sytuacja wyjątkowa w tym cza-

⁴ Po ich uwłaszczeniu obszar ziemi dworskiej zmalał do niecałych 60 ha. LVIA, f. 525, ap. 15, b. 832, k. 5–23, *Ustavnaya gramata imeniya Ganel'ki...* 1862; Rossijskiy gosudarstvennyy istoricheskiy arkhiv, Sankt-Peterburg (Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne, Sankt Petersburg), f. 577, op. 3, d. 1135.

⁵ Głową pierwszej była Ludwika, wdowa po Michale, zmarłym w 1857 r. Wraz z nią zamieszkiwali ich nieżonaci synowie: Piotr (l. 32), Aleksy Szymon [wymieniany w dokumentach też jako Aleksander] (l. 27), Jan Ludwik (l. 22) i Bolesław Aleksander (l. 16) oraz niezamężne córki: Atanazja (Anastazja) Elżbieta (l. 36) z nieślubną córką Moniką (l. 7) i Józefa (l. 29). Poza nimi mieszkały tam również nieślubne dzieci ich zmarłej siostry Klotyldy: Ewelina Zofia (l. 12) i Józefa (l. 9). Jak widać z powyższego wyczerpania, w niewielkim dwupokojowym drewnianym dworku mieszkało aż 10 osób. Z kolei w drugim domu mieszkał brat wspomnianego Michała – Józef Morgiewicz (l. 68) z synem Ignacym i jego małżonką Teofilą i ich dziećmi – Wiktoria (l. 3), Kazimierą (l. 2), Stanisławem (l. 1) i synem Ignacego z pierwszego małżeństwa – Konstantynem (l. 8), czyli w sumie 7 osób. Po aresztowaniu Ignacego urodził się jego syn Cezary Romuald (23 XI 1863 r.). Zapisy w księgach metrykalnych parafii rzymskokatolickiej w Zabłociu i parafii greckokatolickiej w Sobakińcach, LVIA, f. 604, ap. 51; f. 634, ap. 4; f. 525, ap. 15, b. 832, k. 88, *Opisaniye*, 23 IV 1866 r. *Natsional'nyy istoricheskiy arkhiv Belarusi v g. Grodno* (Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi w Grodnie, dalej: NIABG), f. 918, op. 2, d. 14, k. 304–305.

⁶ LVIA, f. 525, ap. 15, b. 832, k. 2, *Prosheniye*, 16 VI 1864.

⁷ NIABG, f. 586, op. 1, d. 2014.

⁸ LVIA, f. 525, ap. 15, b. 832, k. 88, *Opis'*, 23 IV 1866 r.; k. 120, *Opis'*, 8 II 1869 r.

⁹ LVIA, f. 391, ap. 5, b. 565.

sie. Byli oni jedną z wielu rodzin, które miały problemy z udowodnieniem swojego szlactwa zgodnie z zasadami prawnymi przyjętymi przez władze rosyjskie. Morgiewiczze należeli do niezbyt licznej grupy, tzw. szlachty niezatwierdzonej, posiadającej własnych poddanych, tymczasem prawo rosyjskie pozwalało na to tylko osobom ze stanu uprzywilejowanego. W związku z tym ostateczną decyzję o deklasacji tej grupy szlachty odciążano aż do lat 60. XIX stulecia¹⁰.

Wobec braku informacji źródłowych możemy jedynie domyślać się, że w dworcu Morgiewiczów z sentymentem wspomniano czasy przedrozbiorowe. Potwierdzać zdają się to pośrednio słowa ich sąsiadki Elżbiety Tabeńskiej, która w swoich wspomnieniach tak pisała o nich: „Była to poczciwa szlachecka rodzina [...] dobrych patriotów”¹¹. Wybuch powstania styczniowego, niosący nadzieję na usunięcie administracji carskiej, prawdopodobnie został przez Morgiewiczów, jak i większość ich szlacheckich sąsiadów przyjęty z dużymi nadziejami na poprawę swojego losu.

Celem artykułu nie jest przedstawianie przebiegu powstania 1863 roku, dlatego poruszono w nim tylko wybrane epizody związane z angażowaniem się w zryw niepodległościowy członków rodziny Morgiewiczów. Pierwsze jawne działania związane z powstaniem w powiecie lidzkim podjęto 27 stycznia 1863 roku¹², kiedy to w wielu tamtejszych kościołach rzymskokatolickich, między innymi w Zabłociu i Nowym Dworze, księża odczytali z ambon manifest powstańcy. Z kolei 2 lutego 1863 roku niedaleko Zabłocia partię zbrojną zaczął formować Ludwik Narbutt¹³. W lutym władze carskie dokonały też pierwszych aresztowań¹⁴. Zatrzymano wówczas w powiecie lidzkim kilkadziesiąt podejrzanych osób, w tym kilkanaście z terenów parafii rzymskokatolickiej w Nowym Dworze¹⁵. Wśród tych ostatnich był Aleksander (Aleksy) Morgiewicz, który chciał przyłączyć się do wspomnianego już oddziału Narbutta, wraz ze zwerbowanymi wcześniej włościanami ze wsi Zamościany (parafia

¹⁰ Szerzej: V. Makarevich, *Razbor shlyakhty w byelaruskikh hubyernyakh Rasiyskay impyeryi (kanyets XVIII–XIX st.)*, Minsk 2018; J. Sikorska-Kulesza, *Drobna szlachta na Litwie i zachodniej Białorusi w XIX wieku*, Warszawa 1990.

¹¹ E. Tabeńska, *Z doli i niedoli. Wspomnienia wygnanki*, Kraków 1897, s. 36.

¹² Daty w artykule podano w kalendarzu juliańskim.

¹³ Szerzej: W. Karbowski, *Ludwik Narbutt. Życiorys wodza w powstaniu styczniowym na Litwie*, Lida 1935; Z. Kowalewska, *Dzieje powstania lidzkiego. Wspomnienie o Ludwiku Narbucie*, Wilno 1934; A. Grzymała-Przybytko, *Zarys dziejów powstania styczniowego w powiecie lidzkim*, „Ziemia Lidzka” 1938, nr 4, s. 45–47, nr 5/6, s. 61–63, nr 7/8, s. 87–90, nr 11, s. 137–139, nr 12, s. 153–160; L. Lawresh, *Pawstannye 1863 h. na Lidchynye. Za nashu i vashu svabodu*, „Lidskiy Lyetapisyets” 2013, nr 2(62), s. 48–73; idem, *Pawstanchy dukh. 1812, 1831, 1863 hady na Lidchynye*, Hrodna 2016.

¹⁴ Szerzej o kwestii represji carskich w powiecie lidzkim, m.in.: Z. Kowalewska, op. cit.; V. Zaytsev, *Sotsial'no-soslovnyy sostav uchastnikovosstaniya 1863 g. (Opyt statisticheskogo analiza)*, Moskva 1971; C. Malewski, *Rody szlacheckie na Litwie w XIX wieku. Powiat lidzki*, Wilno 2005; D. Matvyeychyk, *Udzyel'niki pawstannya 1863–1864 hadow. Biyahrafichny słownik (pavodlye materyalaw Natsyyanal'naha histarychnaha arkhiva Byelarusi)*, Minsk 2016.

¹⁵ W. Karbowski, op. cit., s. 54–55. Rozkaz ich aresztowania wydał generał-gubernator wileński Władimir Nazimow 31 I 1863 r. *Arkhivnyye materialy Murav'yevskogo muzeya, otnosyashchiesya k pol'skomu vosstaniyu 1863–1864 gg. v predelakh Severo-Zapadnogo kraya*, cz. 1–2, *Perepiska po politicheskim delam grazhdanskogo upravleniya s 1 yanvarya 1862 po may 1863 g.*, Vil'na 1913, s. 244–245; L. Lawresh, *Pawstanchy dukh...*, s. 144–145.

nowodworska), w której dzierżawił wówczas ziemię. W tym celu 5 lutego 1863 roku przybył do tej wsi i zażądał, aby miejscowi chłopci szli z nim bić „ruskich”. Ci jednak nie tylko, że nie przyłączyli się do niego, ale uwięzili go i przekazali lokalnym rosyjskim władzom policyjnym¹⁶.

Po miesięcznym śledztwie, 10 marca 1863 roku stanął on przed Wojskowym Sądem Polowym w Wilnie oskarżony o „namawianie do buntu chłopów [...] i grożenie nieposłusznym śmiercią i spaleniem zabudowań”¹⁷. Po kilkudniowym procesie sądowym został skazany na podstawie oficjalnie złożonych zeznań siedmiu chłopów z Zamościan, którzy oświadczyli między innymi, że nawoływał ich, aby szli z nim „bić Moskali”. Morgiewicz, broniąc się, wyjaśniał, że oskarżenia te są bezpodstawnymi oszczerstwami włościan, którzy mszczą się na nim w wyniku istniejących pomiędzy nimi od dawna konfliktów ekonomicznych. Sąd uznał jednak stawiane zarzuty za wiarygodne, gdyż – jak to argumentował – odnotowywano wówczas podobne przypadki nawoływania włościan do udziału w powstaniu. Aleksandra skazano, jak większość sądzonych w tym czasie, na karę śmierci przez rozstrzelanie¹⁸. Następnie zgodnie z zasadami procesowymi wyrok przekazano do confirmacji przez generała-gubernatora wileńskiego Władimira Nazimowa. Ten, jak w wielu podobnych przypadkach, złagodził go. W tym konkretnym wypadku już 15 marca 1863 roku zamienił karę śmierci na sześć lat katorgi na „fabrykach”, z wcześniejszym odebraniem skazanemu praw stanu¹⁹.

Przebieg śledztwa w sprawie Aleksandra Morgiewicza pokazuje, że stał się on pośrednio ofiarą istniejącej wówczas nieufności pomiędzy szlachtą a chłopami, zadawnionych konfliktów ekonomicznych. Przy tym śledztwo to dowodzi, że stosunek włościan do zrywu niepodległościowego nie pokrywał się z ich podziałami wyznaniowymi. Wśród chłopów zeznających przeciwko Morgiewiczowi trzech było katolikami, a czterech prawosławnymi²⁰. Nie była to zresztą sytuacja wyjątkowa, np. powstańcy powiesili za współpracę z wojskiem rosyjskim w powiecie lidzkim w pierwszym półroczu 1863 roku siedmiu chłopów, wśród nich było czterech katolików i trzech prawosławnych²¹.

Czynna współpraca chłopów z władzami carskimi w tym okresie nie była jednak powszechna. Wielu aresztowanych wiosną 1863 roku za agitację powstańczą zostało zwolnionych, gdyż – jak można przyjąć – władze carskie nie uzyskały potwierdzających ich winę zeznań „pod przysięgą” włościan. Z terenu rzymskokatolickiej parafii nowodworskiej za nawoływanie do udziału w powstaniu,

¹⁶ LVIA, f. 381, ap. 16, b. 42, bp., Shtab komanduyushchego voyskami Vilenskogo voyennogo okruga, 30 III 1863 r.

¹⁷ LVIA, f. 494, ap. 1, b. 5, k. 2, Raport komissii Voyennogo suda, 19 III 1863 r.

¹⁸ LVIA, f. 494, ap. 1, b. 5, k. 4, Raport Vilenskogo komendanta, 17 III 1863 r.; k. 17, Akt, 28 II 1863; k. 28, Prigovor, 13 III 1863 r.

¹⁹ LVIA, f. 381, ap. 16, b. 42, bp., Shtab komanduyushchego voyskami Vilenskogo voyennogo okruga, 30 III 1863 r.; *Królestwo Polskie*, „Gazeta W. Xięstwa Poznańskiego”, 14 VIII 1863 r., nr 188, s. 2; „Chwila”, 5 I 1864 r., nr 3.

²⁰ LVIA, f. 494, ap. 1, b. 5, k. 26, Sledstvennyy akt, 1863; k. 12, Raport lidskogo zemskogo ispravnika, 11 II 1862; k. 17, Klevetnyy akt, 28 II 1863 r.

²¹ LVIA, f. 378, ps. 1863, b. 1372, bp., Nachal'nik Vilenskoj gubernii, 25 VII 1864 r.

na podstawie zeznań chłopów, nie skazano nikogo poza Morgiewiczem. Można zauważyć, że chłopci, w tym i katolicy, zajęli w większości postawę obojętną albo wyczekującą. Potwierdzać zdaje się to duża obojętność obecnych na mszy w kościele nowodworskim na odczytanie manifestu powstańczego (parafia ze zdecydowaną przewagą ludności chłopskiej)²².

Władze carskie wczesnym latem 1863 roku rozpoczęły zakrojone na szeroką skalę represje wobec osób podejrzewanych o choćby sympatyzowanie z ruchem powstańczym, który w tym czasie w powiecie lidzkim chylił się już ku upadkowi. Podczas gdy wczesną wiosną 1863 roku wyroki wydawały wojenne sądy polowe, z czasem zakres kar i instytucji mogących je wydawać został rozszerzony. Wiązało się to z wprowadzeniem 11 maja 1863 roku instrukcji wprowadzającej pięć kategorii „przestępców politycznych”. Przed oblicze sądów mieli trafiać tylko zagrożeni karą śmierci i zesłania na katorgę oraz – w przypadku szlachty – zagrożeni zesłaniem na osiedlenie i zamieszkanie w głębi Imperium Rosyjskiego z odebraniem praw stanu²³. W pozostałych przypadkach orzeczenia skazujące wydawać mogły komisje śledcze, dotyczyło to też zsyłania szlachty na zamieszkanie w głębi Imperium Rosyjskiego, ale bez odebrania praw publicznych²⁴. Duży wpływ na nasilenie represji miał okólnik nowego generała-gubernatora Michaiła Murawjowa z 13 lipca 1863 roku, który nakazywał oddawanie niezwłocznie po schwytaniu pod sąd wojenny przedstawicieli szlachty i duchowieństwa²⁵. W rzeczywistości jednak śledztwa i procesy sądowe trwały nieraz miesiącami.

Faktyczny przebieg takiej sprawy można prześledzić na podstawie śledztwa i procesu sądowego braci stryjecznych Piotra i Ignacego Morgiewiczów, którzy – nieprzestraszeni losem brata Aleksandra, tak jak wielu przedstawicieli miejscowej szlachty – wspierali materialnie i wywiadowczo kolejne oddziały powstańcze, chociaż prawdopodobnie sami nie wzięli czynnego udziału w walce zbrojnej.

W lipcu 1863 roku chłopci z pobliskich im Sobakińców i „okolicznych wsi” donieśli władzom carskim, że obydwoj wspomniani Morgiewiczowie od początku powstania utrzymywali kontakty z „buntownikami” i dostarczali im zaopatrzenie. W związku z tym zarządzono rewizję w ich majątku. Odbyła się ona 28 lipca 1863 roku i chociaż podczas niej nie znaleziono żadnych „kompromitujących” ich dowodów, to obydwoj zostali prewencyjnie aresztowani, aby nie wpływali na świadków – jak to ujęto w dokumencie – „swojej przestępczej działalności”, i osadzeni w więzieniu w Lidzie²⁶.

²² LVIA, f. 494, ap. 1, b. 409, k. 4–5, Shtab komanduyushchego voyskami Vilenskogo voyennogo okruga, 10 III 1863 r.; L. Lawresh, *Pawstanchy dukh...*, s. 144.

²³ *Rok 1863. Wyroki śmierci*, Wilno 1923, s. XVI–XXI; M. Tarkowski, *Stan wojenny w prowincjach północno-zachodnich Imperium Rosyjskiego i jego wpływ na status prawny poddanych cesarza Aleksandra II (1855–1881)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2019, t. 71, z. 1, s. 50–51.

²⁴ *Powstanie na Litwie i Białorusi 1863–1864 r.*, red. W. Djakow, S. Kieniewicz, Moskwa 1965, s. 96–98.

²⁵ Od lipca 1863 r. konfirmować wyroki mogli naczelnicy wojenni. S. Krzeźmiński, *Dwadzieścia pięć lat Rosji w Polsce (1863–1888). Zarys historyczny*, Lwów 1892, s. 54; M. Tarkowski, *Stan wojenny...*, s. 50.

²⁶ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 87, k. 3–7, Raport Vilenskoj sledstvennoy komissii... 28 XII 1863 r.

Przy okazji lokalne władze administracyjne raportowały, że ich aresztowanie „okoliczni chłopcy przyjęli z powszechną radością”²⁷.

W przeciwieństwie do wspomnianej wcześniej sprawy karnej Aleksandra Morgiewicza, tym razem śledztwo trwało znacznie dłużej i toczyło się w dwóch instancjach. Najpierw w trakcie śledztwa trwającego od 8 sierpnia do 25 października 1863 roku lidzka komisja śledcza do spraw politycznych znalazła dowody potwierdzające antypaństwową działalność oskarżonych. Następnie, 29 października sprawę przejęła wileńska komisja śledcza do spraw politycznych, która potwierdziła ustalenia komisji powiatowej i skierowała sprawę do Wojennego Sądu Polowego w Wilnie. Rozprawa w sądzie rozpoczęła się 18 stycznia 1864 roku, czyli po prawie pół roku od aresztowania sądzonych²⁸.

W ciągu 1863 roku zmieniły się zasady procesowego udowadniania winy oskarżonych. Teraz nie opierano się już tylko, jak wiosną 1863 roku, na zeznaniach chłopów składających doniesienie. Zarzuty potwierdzano na podstawie zeznań innych aresztowanych za udział w powstaniu. Sprawa Morgiewiczów pokazuje, że wystarczyło przy tym tylko jedno takie zeznanie. W omawianym przypadku aresztowany włościanin Telesfor Bader z Krakszli oznajmił, że Ignacy Morgiewicz skierował go do oddziału Antoniego Klimontowicza oraz ukrywał poszukiwaną przez władze carskie Aleksandrę Jocz. Z kolei aresztowany powstaniec, szlachcic Aleksander Jankowski zeznał, że Piotr Morgiewicz dostarczał żywność do oddziału Narbutta²⁹. Obydwaj oskarżeni w czasie przesłuchań zachowali się jak wielu innych aresztowanych, a więc nie odpowiadali na zadawane pytania lub zasłaniaли się brakami w pamięci³⁰. Te wątpliwe dowody wystarczyły najpierw do sporządzenia aktu oskarżenia, a następnie wydania 20 stycznia 1864 roku skazującego ich wyroku sądowego. Na jego mocy obydwoj zostali skazani na zamieszkanie w mniej oddalonych częściach Syberii, utratę praw stanu i konfiskatę majątku³¹. 31 stycznia Tymczasowy Auditoriat Polowy w Wilnie zatwierdził wyrok, precyzując przy tym, że mają oni zostać zesłani do guberni tobolskiej. Dwa dni później wyrok został konfirmowany przez dowódcę Wileńskiego Okręgu Wojskowego³².

Rozpętany przez administrację carską terror złamał jednak nawet część patriotycznie nastawionych osób. Przykładem mogą być losy młodszego brata Aleksandra i Piotra – kilkunastoletniego Ludwika (według dokumentów, w rzeczywistości chyba jednak Bolesława). W nocy z 16 na 17 maja 1863 roku był on przewodnikiem Antoniny Tabeńskiej jadącej z Hanelek do Zubrowa w poszukiwaniu oddziału powstańczego. Zostali zatrzymani przez wojsko rosyjskie. Jak można

²⁷ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 87, k. 12, Raport nachal'nika Zablotskogo otryada... 28 VII 1863 r.

²⁸ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 87, k. 1, Raport Shtaba Vilenskogo voyennogo okruga, 1 II 1864 r.; k. 9, Raport Vilenskogo voyennogo general-gubernatora, 16 XI 1863 r.

²⁹ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 87, k. 3–7, Raport Vilenskoy sledstvennoy komissii, 28 XII 1863 r. Fakt ten potwierdziła potem Tabeńska w spisanych po latach wspomnieniach, E. Tabeńska, *Z doli i niedoli...* s. 36.

³⁰ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 87, k. 3–7, Raport Vilenskoy sledstvennoy komissii, 28 XII 1863 r.

³¹ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 87, k. 27–28, Prigovor, 20 I 1864 r.

³² LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 87, k. 37, Zaklyucheniye Polevovo auditoriata, 31 I 1864 r.

wywnioskować z dokumentów rosyjskich i wspomnień Elżbiety Tabeńskiej, nastoletni Morgiewicz podał się za chłopą, a zastraszony groźbą powieszenia wydał prawdziwy cel podróży Tabeńskiej, za co nie tylko został uwolniony, ale też otrzymał nagrodę (dorożkę z koniem aresztowanej). Do swego niechlubnego czynu przyznał się później jej siostrze Elżbiecie, której zwrócił własność siostry³³.

Kolejną kwestią wartą poruszenia są zsyłki „przestępców politycznych”. Do końca maja 1863 roku z powiatu lidzkiego w głąb Rosji wysłano tylko około 10 skazanych na katorgę za czytanie manifestu lub agitację powstańczą³⁴. Jednym z pierwszych był Aleksander Morgiewicz, który wyjechał z Wilna 12 kwietnia 1863 roku³⁵. Po siedmiu miesiącach, przez Sankt-Petersburg, przybył do Tobolska (11 listopada). Cztery dni później wysłano go w dalszą drogę do Irkucka³⁶. Na miejsce odbywania katorgi dotarł przed październikiem 1864 roku. Wówczas wymieniono go wśród 184 katorżników pracujących w hucie nerczyńskiej³⁷. Potem pracował w kopalni srebra w Kutamarze³⁸.

Z kolei Piotr i Ignacy Morgiewiczze zostali wysłani z Wilna po 12 lutego 1864 roku³⁹. Ich podróż do Tobolska trwała około pięciu miesięcy. Piotr pozostał w tym mieście⁴⁰. Z kolei Ignacy, odbywający drogę na zesłanie wspólnie z bratem stryjecznym, został początkowo wysłany do Omska⁴¹. Jednak po niecałych dwóch miesiącach, 2 września 1864 roku przeniesiono go do Tobolska⁴². Piotr, jak wielu innych zesłańców, po kilku latach pobytu w guberni tobolskiej w 1868 roku skorzystał z amnestii carskiej z 17 maja 1867 roku⁴³ i przeniósł się najpierw do guberni kostromskiej, a w 1869 roku uzyskał zgodę na osiedlenie się w Warszawie, gdzie zamieszkał na przełomie 1869/1870 roku⁴⁴. W październiku 1870 roku podjął próbę uzyskania zgody na powrót „w rodzinne strony”, argumentując swoją prośbę

³³ LVIA, f. 1248, ap. 1, b. 622, k. 26; LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 57, k. 2–13, Raport Vilenskoj Sledstvennoy Komissii, 3 IX 1863 r.; E. Tabeńska, op. cit., s. 36.

³⁴ *Królestwo Polskie*, „Gazeta W. Xięstwa Poznańskiego”, 14 VIII 1863 r., nr 188, s. 2.

³⁵ LVIA, f. 381, ap. 16, b. 42, bp., Dokład Vilenskogo gubernatora, VI 1864 r.

³⁶ APwT, f. 152, op. 6, d. 54, k. 4, Tyumenskiy prikaz o ssyl'nykh... 20 VI 1870 r.

³⁷ V. Vilenskiy-Sibirjakov, *Nerchinskaya katorga vremen Chernyshevskogo*, „Katorga i ssylka. Istoriko-revoljucyjnyy vestnik”, kn. 9 (106), 1933, s. 86–105.

³⁸ Nie udało się ustalić dalszych losów Aleksandra. Wiadomo, że żył w 1872 r. LVIA, f. 604, ap. 51, b. 62.

³⁹ LVIA, f. 381, ap. 16, b. 42, k. 406–407, Stateynnye spiski, 12 II 1864 r.

⁴⁰ APwT, f. 330, op. 1, d. 50, k. 72, Spisok, 1864; f. 152, op. 35, d. 147, k. 6, Spisok, 1864.

⁴¹ APwT, f. 330, op. 1, d. 50, k. 72, Spisok, 1864.

⁴² APwT, f. 152, op. 35, d. 147, k. 7, Spisok, 1864; APwT, f. 152, op. 35, d. 183, k. 8, Spisok politicheskikh prestupnikov, 1865.

⁴³ Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoj imperii. Sobraniye Vtoroye. 1825–1881 gg., SPB 1867, t. 42, cz. 1, s. 792–793; S. Chetverikov, *Osvobozhdeniye iz Orenburgskoyssylki uchastnikov Pol'skogo vosstaniya 1863 goda*, „Uchenyye zapiski Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta” 2016, nr 3(72), s. 89–90.

⁴⁴ LVIA, f. 391, ap. 1, b. 978, k. 1, Vilenskoye gubernskoye pravleniye, 17 II 1870 r.

łatwiejszą możliwością znalezienia tam pracy⁴⁵. Odmówiono mu jednak i pozostał w Warszawie, gdzie założył rodzinę. Zmarł tam w 1900 roku⁴⁶.

Najciekawszy był przypadek Ignacego Morgiewicza, którego powrót z Syberii był najbardziej skomplikowany. Prośbę o zgodę na powrót z zesłania złożył przed 10 marca 1870 roku. Z nieznanymi przyczynami spotkała się ona z odmowną odpowiedzią⁴⁷. Zgodę na opuszczenie Tobolska uzyskał dopiero 9 stycznia 1874 roku. Z kolei 2 maja tego roku zezwolono mu na zamieszkiwanie w Imperium Rosyjskim, ale poza guberniami zachodnimi⁴⁸. Na tej podstawie został skreślony spod nadzoru tobolskiej policji⁴⁹. Przez pewien czas zamieszkiwał w guberni wiackiej, a w 1875 lub 1876 roku przeniósł się do powiatu połtawskiego, gdzie zamieszkał i pracował w dobrach hrabiego Koczubeja⁵⁰. Wówczas, 7 sierpnia 1877 roku, jego żona Teofila złożyła prośbę o możliwość przyjazdu Ignacego na sześć miesięcy do powiatu lidzkiego w celu przeprowadzenia postępowania spadkowego po jego ojcu zmarłym w 1876 roku. Dostała jednak odmowną odpowiedź⁵¹. Dopiero w następnym roku, po uzyskaniu poręczenia 26 włościan z tego powiatu udało się uzyskać zgodę władz carskich na jego przyjazd do powiatu lidzkiego na dwa miesiące⁵². Po przyjeździe do Hanelek Ignacy szybko uzyskał opinię lekarską (20 maja 1878 roku), zgodnie z którą bardzo zły stan jego zdrowia uniemożliwiał podróż powrotną do guberni połtawskiej⁵³. Na jej podstawie Ignacy dostał zgodę na zamieszkanie w swoim majątku do czasu wyzdrowienia⁵⁴. Ponieważ choroba nie ustępowała przez kolejne lata, pozostawał on na miejscu. Zmarł po 1898 roku⁵⁵.

Kolejnym zagadnieniem, które zostanie podjęte, jest kwestia sekwestrów i konfiskat dóbr ruchomych i nieruchomości oraz kapitałów osób oskarżonych o współpracę z powstaniem. Zasady dokonywania sekwestrów przedstawiało prawo z 15 marca 1863 roku (w przypadku konfiskat opierano się na prawie z 1831 roku)⁵⁶. Ich natychmiastowe wprowadzenie w życie nakazał 22 maja 1863 roku generał-gubernator wileński Murawjow. Wobec niezadowolającego go tempa działania podległej mu administracji rozkazem z 21 czerwca 1863 roku polecił

⁴⁵ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 87, k. 47, Kantselyariya namestnika Tsarstva Pol'skogo, 19/31 X 1870 r.

⁴⁶ Archiwum Państwowe w Warszawie, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej Matki Boskiej Loretańskiej w Warszawie (Praga), sygn. 164.

⁴⁷ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 87, k. 44, Dokład Vilenskogo general-gubernatora, 10 III 1870 r.

⁴⁸ APwT, f. 152, op. 6, d. 856, k. 1, Zapiska dvoryanina Morgevicha, 16 IV 1874 r.

⁴⁹ APwT, f. 152, op. 6, d. 856, k. 3, Raport Tobol'skogo politsmeystera, 16 V 1874 r.

⁵⁰ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 87, k. 53, Dokład Vilenskogo gubernatora, 29 IV 1877 r.

⁵¹ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 87, k. 49, Prosheniye Teofili Morgevichovoy, 7 VIII 1877 r.

⁵² LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 87, k. 55, Dokład Vilenskogo gubernatora, 3 VI 1878 r.

⁵³ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 87, k. 56, Akt, 2 V 1878 r.

⁵⁴ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 87, k. 77, Dokład MVD. Departamenta Politsii Iсполnitel'noy, 26 IV 1879 r.

⁵⁵ NIABG, f. 1144, op. 3, d. 7.

⁵⁶ T. Bairašauskaitė, *Bajorų dvaras keičia savininką. Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijų dvarų likimai 1863–1914 metais*, Vilnius 2018, s. 58; A. Radzyuk, *Kanfiskatsyya mayomastsi wdzyel'nikaw pawstannya 1863–1864 h.: historyka yurydychny aspyekt prablyemy*, „Vyesnik Hrodzyenskaha dzырzhawnaha wniwersiteta imya Yanki Kupaly”, 2018, t. 10, nr 1.

natychmiastowe sekwestrowanie majątków wszystkich podejrzanych o powiązania z powstaniem⁵⁷. W związku z tym już 27 czerwca sporządzono pierwszą listę, na której znalazło się między innymi 396 osób z guberni wileńskiej, których majątki miały być zasekwestrowane⁵⁸. Trzeba jednak zwrócić uwagę na fakt, że o ile wydanie wyroku, decyzji o sekwestrze czy konfiskacie przebiegało sprawnie, o tyle proces ich formalnego przeprowadzenia był zagmatwany i toczył się powoli. Można odnieść wrażenie, że właściwe urzędy nie nadążały z pracami w tym zakresie z powodu dużej liczby i złożoności prawnej rozpatrywanych spraw. W celu przyspieszenia akcji konfiskat majątków przestępców politycznych wileński gubernator wojenny od 29 grudnia 1863 roku zaczął przysyłać między innymi do wileńskiego rządu gubernialnego spisy „politycznych przestępców”, których majątek i kapitały podlegały konfiskacie. Następnie rząd nakazywał Izbie Dóbr Państwowych w Wilnie odszukanie i zasekwestrowanie majątków będących ich własnością lub proporcjonalnej części majątków niepodzielnych oraz tych, które w przyszłości miały im przypaść w ramach postępowań spadkowych⁵⁹. Precyzowano jednocześnie kwestię spłaty zobowiązań ciężących na konfiskowanych majątkach. W myśl prawa, które weszło w życie 10 grudnia 1863 roku, nakazano nie uwzględniać długów zaciągniętych po 15 marca, tj. od dnia wydania prawa o zasadach sekwestru majątków⁶⁰.

Przypadek sekwestru, a następnie konfiskaty majątku rodziny Morgiewiczów jest ciekawy, gdyż pojawiły się w nim różne problemy prawne napotykanne przez administrację carską przy przeprowadzaniu tych procedur. Wynikało to z faktu, że majątek był niepodzielny, bez przeprowadzonego postępowania spadkowego, obciążony długami niehipotecznymi. Jak pokazują dokumenty źródłowe, majątki będące w różnej formie współwłasnością stanowiły zdecydowaną większość wśród sekwestrowanych i konfiskowanych dóbr w powiecie lidzkim.

Pierwsza informacja o zasekwestrowaniu majątku zesłanego już Aleksandra Morgiewiczza pochodzi ze wspomnianej już listy z 27 czerwca 1863 roku⁶¹. Choć Murawjow 6 sierpnia 1863 roku wydał rozkaz, aby w przypadku majątków niepodzielnych i spadkowych zajmować tylko proporcjonalną ich część przypadającą podejrzany, w przypadku Morgiewiczów sekwestrowi poddano całość majątku⁶². Skutkowało to tym, że nie został on oddany pod zarząd współwłaścicieli, ale skarbu państwa. Zasekwestrowane dobra Morgiewiczów, już jako własność Aleksandra i Piotra, zostały 28 czerwca 1864 roku oficjalnie przejęte przez Izbę Dóbr Państwowych w Wilnie⁶³. Formalnej ich konfiskaty, jak większości dóbr w powiecie lidzkim,

⁵⁷ Szerzej o sekwestrach M. Tarkowski, *Polacy na Litwie i Białorusi pod rządami Aleksandra II (1855–1881)*, *Studium historyczno-prawne*, Gdańsk 2018, s. 314–330.

⁵⁸ LVIA, f. 381, ap. 16, b. 94, k. 3–5, Vedomost' o litsakh, 27 VI 1863 r.

⁵⁹ LVIA, f. 525, ap. 15, d. 931, k. 1–2, 11–13, Vilenskoye gubernskoye pravleniye, 9 I 1864 r.

⁶⁰ *Sbornik rasporyazheniy grafa Mikhaila Nikolayevicha Murav'yeva po usmireniyu pol'skogo myatezha v severo-zapadnykh guberniyakh 1863–1864*, Vil'na 1866, s. 330.

⁶¹ LVIA, f. 381, ap. 16, b. 94, k. 3–5, Vedomost' o litsakh, 27 VI 1863 r.

⁶² M. Tarkowski, *Polacy na Litwie...*, s. 325.

⁶³ LVIA, f. 525, ap. 15, b. 914, k. 74–85, Vedomost', za iyun' 1864.

dokonano 21 czerwca 1865 roku⁶⁴. W tym czasie był on jednym z 40 zaskwestrowanych lub skonfiskowanych majątków w tym powiecie⁶⁵. Nie zakończyło to jednak procedury administracyjnej, pozostała bowiem kwestia wydzielienia skonfiskowanej części z całości.

Kolejną kwestią, która wiązała się z konfiskatą majątków, była spłata ciężących na nich obciążeń finansowych. Dotyczyło to również Morgiewiczów. Mirowyj pośrednik trzeciego rejonu powiatu lidzkiego 25 lutego 1865 roku pytał władze zwierzchnie, czy może spłacić długi Piotra Morgiewicza wynoszące 222 rubli. Izba Dóbr Państwowych w Wilnie wypowiedziała się w tej kwestii negatywnie, tłumacząc swoją decyzję tym, że skonfiskowano dobra Aleksandra, a nie Piotra⁶⁶. W kwietniu 1865 roku ukazało się publiczne ogłoszenie o zgłaszaniu wierzytelności Morgiewiczów. Ostatecznie Izba Sądu Cywilnego w Wilnie odrzuciła ujawnione wówczas pretensje Józefa Gustowicza i Kaspra Juriesza, uznając, że nie mają oni właściwych dokumentów potwierdzających udzielenie pożyczek, a poza tym poinformowano ich, że złożyli oni swoje wnioski już po upływie wyznaczonego sześciomiesięcznego terminu⁶⁷.

Sprawy wydzielenia skonfiskowanej części majątków miały skomplikowane procedury administracyjno-prawne. Wynikały one między innymi z nieuregulowania w wielu wypadkach spraw spadkowych. Dotyczyło to też Morgiewiczów. Według prawa Hanelki były majątkiem zapisanym jeszcze na dziada skazanych, Jana (zm. 1841). Dokonanie podziału na części wspomnianych jego dzieci Michała i Józefa nie stanowiło problemu⁶⁸. Natomiast przeciągała się sprawa spadkowa spadkobierców Michała. Izba Dóbr Państwowych w Wilnie 5 października 1864 roku w związku ze skargą rodziny na sekwestr całego majątku spadkobierców Michała Morgiewicza zażądała dowodów własnościowych. W odpowiedzi 30 października wdowa po Michale, Ludwika wraz z pięciorgiem dzieci informowała, że spadek należy do nich i Aleksego (uwagę zwraca, że w podaniu pominięto drugiego zesłanego syna Piotra)⁶⁹. Władze carskie nie uznały tego wyjaśnienia, zwracając uwagę, że nie przeprowadzono w tej sprawie właściwego postępowania spadkowego. Morgiewiczze rozpoczęli je dopiero w 1865 roku. Rozpatrujący ich wniosek, sąd powiatowy w Lidzie zwrócił się między innymi do Izby Dóbr Państwowych w Wilnie z prośbą o wyjaśnienie rozbieżności w imieniu syna, które zapisywano wymiennie jako Aleksander lub Aleksy⁷⁰. Ostatecznie dopiero po trzech latach, 26 listopada 1868 roku, Sąd Karny i Cywilny w Wilnie uznał, że część majątku należąca do zmarłego w 1857 roku Michała powinna być podzielona pomiędzy jego spadkobierców następująco: żonie miała przypaść 1/7 majątku, trzem córkom – po 1/14, a reszta czterem synom, tj. każdemu z nich po 4,5/28 części. Jako że dwóch z nich (Aleksander i Piotr)

⁶⁴ LVIA, f. 525, ap. 15, b. 929, k. 365, Vedomost', 1867.

⁶⁵ LVIA, f. 525, ap. 15, b. 914, k. 23, Vedomost', za dekabr', 1864.

⁶⁶ LVIA, f. 525, ap. 15, b. 832, k. 39, Dokład mirovogo posrednika, 25 II 1865 r.; k. 40, Vilenskaya Palata gosudarstvennykh imushchestv, 15 III 1865 r.

⁶⁷ LVIA, f. 525, ap. 15, b. 832, k. 70, Prigovor, 1867.

⁶⁸ LVIA, f. 525, ap. 15, b. 832, k. 88, Opis', 23 IV 1866 r.

⁶⁹ LVIA, f. 525, ap. 15, b. 832, k. 34, Doneseniye dvoryan, 30 X 1864 r.

⁷⁰ LVIA, f. 525, ap. 15, b. 832, k. 50–51, Raport Lidzkiego uyezdnogo ispravnika, 2 XI 1865 r.

zostało skazanych na konfiskatę majątku, to ich części miały przejść na własność państwa rosyjskiego (w sumie 9/28 części)⁷¹. Później współczynnik ten zmieniono na 9/56, nie oznaczało to jednak zmiany powierzchni skonfiskowanej, a jedynie uznanie dwóch części Hanelek za jeden niepodzielny majątek i wynikającą z tego faktu zmianę proporcji⁷².

Część Józefa Morgiewicza, zasekwestrowaną jako przyszły spadek Ignacego, zwrócono mu 26 listopada 1868 roku, na podstawie prawa z 26 stycznia 1868 roku dotyczącego sytuacji, gdy spadkodawcy skazanych jeszcze żyli⁷³.

Tymczasem konfiskatę części spadku Aleksandra i Piotra Morgiewiczów potwierdził 25 kwietnia 1869 roku Senat Rządzący⁷⁴. Nie zakończyło to sprawy, gdyż 18 grudnia 1872 roku została ona zwrócona do ponownego rozpatrzenia przez Izbę Dóbr Państwowych w Wilnie. W tej sytuacji 20 lutego 1873 roku Izba Sądu Karnego i Cywilnego w Wilnie ponownie opublikowała wezwania do współwłaścicieli w celu przedstawienia dokumentów potwierdzających ich prawo własności, wyznaczając przy tym termin na złożenie potrzebnych dokumentów do 9 października 1873 roku. W tym czasie, 11 maja 1873 roku car Aleksander II wydał ukaz o zamknięciu wszystkich niedokończonych spraw konfiskat majątków „przestępców politycznych”. W związku z tym majątek Morgiewiczów został im zwrócony, podobnie jak w 14 innych przypadkach w powiecie lidzkim⁷⁵.

Tym samym władze carskie zrezygnowały z planu z 23 lipca 1865 roku zakładającego szybkie wydzielenie części skonfiskowanych majątków (w powiecie lidzkim dotyczyło to 26 przypadków) w celu sprzedaży ich prawosławnym nabywcom. Główną przyczyną niepowodzenia administracji było rygorystyczne przestrzeganie istniejących przepisów prawnych⁷⁶.

Podsumowując, należy zauważyć, że Morgiewicze byli jedną z wielu rodzin szlacheckich w powiecie lidzkim guberni wileńskiej, która była niezadowolona ze swojej sytuacji w Imperium Rosyjskim. Jej członkowie na początku 1863 roku zaangażowali się więc w powstanie styczniowe. Chociaż prawdopodobnie ostatecznie nie wzięli udziału w walce zbrojnej, to utrzymywali współpracę z powstańcami, nieśli pomoc materialną i wywiadowczą kolejnym oddziałom zbrojnym. Zaangażowanie w polską działalność patriotyczną zostało zauważone przez władze carskie, co doprowadziło do poddania trzech członków rodziny represjom. W ich wyniku zostali oni zesłani na Syberię, z której później jednemu udało się wrócić do rodzinnego domu, a drugi osiedlił się w Warszawie. W 1864 roku mogło się wydawać, że pozostałej w Hanelkach rodzinie groziła całkowita pauperyzacja ekonomiczna w wyniku konfiskaty całego jej majątku. Szczęśliwie dla nich, dzięki zmianom

⁷¹ LVIA, f. 525, ap. 15, b. 832, k. 116–117, Mneniye Vilenskoy Palaty Ugolovnoy i Grazhdanskoy Suda, 1868.

⁷² LVIA, f. 378, ap. bs, 1871, b. 2164, k. 33–34, Vedomost' o polozhenii, 1871.

⁷³ LVIA, f. 525, ap. 15, b. 832, k. 122, Prigovor, 29 IV 1869 r.

⁷⁴ LVIA, f. 525, ap. 15, b. 832, k. 122, Prigovor, 29 IV 1869 r.

⁷⁵ LVIA, f. 378, ap. bs, 1871, b. 2164, k. 33–34, Vedomost' o polozhenii, 1871; T. Bairašauskaitė, op. cit., s. 360.

⁷⁶ LVIA, f. 525, ap. 15, b. 929.

prawnym i przewlekłości administracji carskiej w realizacji procedur związanych z konfiskatami majątków uczestników powstania, ostatecznie do 1873 roku całość majątku wróciła w ich ręce. W ten sposób Morgiewiczze pozostali ostoją polskości w okolicy przez kolejne dziesięciolecia.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopismienne

- Archiwum Państwowe w m. Tobolsku (Gosudarstvennyy arkhiv v g. Tobol'ske)
f. 152 (Tobol'skoye obshcheye gubernskoye upravleniye), op. 6, d. 54, 856; op. 35, d. 147, 183.
f. 330 (Tobol'skaya ekspeditsiya o ssyl'nykh), op. 1, d. 50.
- Archiwum Państwowe w Warszawie
Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej Matki Boskiej Loretańskiej w Warszawie (Praga), sygn. 164.
- Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie (Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Vilnius)
f. 378bs (Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriaus kanceliarija), ap. 1871, b. 2164.
f. 381 (Vilniaus gubernijos valdyba), ap. 16, b. 42, 94, 918.
f. 391 (Vilniaus gubernijos bajorų deputatų susirinkimas), ap. 1, b. 978; ap. 5, b. 565.
f. 438 (Vilniaus 1863 m. sukilimo dalyvių politinių bylų tardymo komisija), ap. 1, b. 21, 24.
f. 494 (Vilniaus karinės apygardos kariuomenės štabas), ap. 1, b. 5, 409.
f. 525 (Vilniaus ir Kauno gubernijų žemdirbystės ir valstybės turtų valdyba), ap. 15, b. 832, 914, 929, 931.
f. 604 (Vilniaus Romos katalikų vyskupijos dvasinė konsistorija), ap. 51, b. 19, 62.
f. 1248 (Laikinasis karo lauko auditoriatas prie Vilniaus karinės apygardos kariuomenės štabo), ap. 1, b. 622; ap. 2, b. 57, 87.
- Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi w Grodnie (Natsional'nyy istoricheskiy arkhiv Belarusi v g. Grodno)
f. 586 (Lidskiy uyezdnyy sud Ministerstva yustitsii), op. 1, d. 2014, 2015.
f. 918 (Radunskiy dekanat), op. 2, d. 14.
f. 1144 (Lidskiy uyezdnyy predvoditel' dvoryanstva Ministerstva vnutrennikh del), op. 3, d. 7.
- Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne, Sankt Petersburg (Rossiyskiy gosudarstvennyy istoricheskiy arkhiv, Sankt-Peterburg)
f. 577 (Glavnoye vykupnoye uchrezhdeniye MF), op. 3, d. 1135.

Źródła drukowane

- Arkhivnyye materialy Murav'yevskogo muzeya, otnosyashchiyesya k pol'skomu vosstaniyu 1863–1864 gg. v predelakh Severo-Zapadnogo kraya*, ch. 1–2, *Perepiska po politicheskim delam grazhdanskogo upravleniya s 1 yanvarya 1862 po may 1863 g.*, Vil'na 1913.
- Krzemiński S., *Dwadzieścia pięć lat Rosji w Polsce (1863–1888). Zarys historyczny*, Lwów 1892.
- Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy imperii. Sobraniye Vtoroye. 1825–1881 gg.*, SPB. 1867, t. 42, cz. 1.
- Powstanie na Litwie i Białorusi 1863–1864 r.*, red. W. Dżakow, S. Kieniewicz, Moskwa 1965.
- Sbornik rasporyazheniy grafa Mikhaila Nikolayevicha Murav'yeva po usmireniyu pol'skogo myatezha v severo-zapadnykh guberniyakh 1863–1864*, Vil'na 1866.
- Tabeńska E., *Z doli i niedoli. Wspomnienia wygnanki*, Kraków 1897.

Prasa

- „Chwila” 1864.
- „Gazeta W. Xięstwa Poznańskiego” 1863.

Opracowania

- Bairašauskaitė T., *Bajorų dvaras keičia savininką. Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijų dvarų likimai 1863–1914 metais*, Vilnius 2018.
- Chetverikov S., *Osvobozhdeniye iz Orenburgskoy ssylki uchastnikov Pol'skogo vosstaniya 1863 goda*, „Uchenyye zapiski Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta” 2016, nr 3(72).
- Grzymała-Przybytko A., *Zarys dziejów powstania styczniowego w powiecie lidzkim*, (w:) „Ziemia Lidzka”, 1938, nr 4, (s. 45–47); nr 5/6, (s. 61–63); nr 7/8, (s. 87–90); nr 11, (s. 137–139); nr 12, (s. 153–160).
- Karbowski W., *Ludwik Narbutt. Życiorys wodza w powstaniu styczniowym na Litwie*, Lida 1935.
- Kowalewska Z., *Dzieje powstania lidzkiego. Wspomnienie o Ludwiku Narbucie*, Wilno 1934.
- Lawresh L., *Pawstanchy dukh. 1812, 1831, 1863 hady na Lidchynye*, Hrodna 2016.
- Lawresh L., *Pawstannye 1863 h. na Lidchynye. Za nashu i vashu svabodu*, „Lidskiy Lyetapisyets”, 2013, nr 2(62).
- Makarevich V., *Razbor shlyakhty w byelaruskikh hubyernyakh Rasiyskay impyeryi (kanyets XVIII–XIX st.)*, Minsk 2018.
- Malewski C., *Rody szlacheckie na Litwie w XIX wieku. Powiat lidzki*, Wilno 2005.
- Matvyeychik D., *Udzel' niki pawstannya 1863–1864 hadow. Biyahrafichny slownik (pavodlye materyyalaw Natsyyanal' naha histarychnaha arkhiva Byelarusi)*, Minsk 2016.
- Radzyuk A., *Kanfiskatsyya mayomasti wdzel' nikaw pawstannya 1863–1864 h.: historykayurydychny aspyekt prablyemy*, „Vyesnik Hrodzyenskaha dzyarzhawnaha wniversityeta imya Yanki Kupaly”, 2018, t. 10, nr 1.
- Rok 1863. Wýroki śmierci*, red. W. Studnicki, Wilno 1923.
- Sikorska-Kulesza J., *Drobna szlachta na Litwie i zachodniej Białorusi w XIX wieku*, Warszawa 1990.

- Tarkowski M., *Polacy na Litwie i Białorusi pod rządami Aleksandra II (1855–1881)*, *Studium historyczno-prawne*, Gdańsk 2018.
- Tarkowski M., *Stan wojenny w prowincjach północno-zachodnich Imperium Rosyjskiego i jego wpływ na status prawny poddanych cesarza Aleksandra II (1855–1881)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 2019, t. 71, z. 1.
- Vilenskiy-Sibiriyakov V., *Nerchinskaya katorga vremen Chernyshevskogo*, „Katorga i ssylka. Istoriko-revolutsionnyy vestnik”, kn. 9 (106), 1933, s. 86–105.
- Zaytsev V., *Sotsial'no-soslovnyy sostav uchastnikov vosstaniya 1863 g. (Opyt statisticheskogo analiza)*, Moskva 1971.

Ahead of print